

Юрась Хмельниченко

Антонович Володимир Боніфатійович

Юрась Хмельниченко — молодший син гетьмана Богдана Хмельницького та його першої дружини Ганни Сомківни. Народився він 1641 року в Суботові. Після смерті батька 1657 року козацька рада в пам'ять заслуг Богдана проголосила шістнадцятилітнього Юрка гетьманом України. Однак згодом старшина збагнула, що юнакові ще не під силу гетьманська булава. Прислухавшись до порад своїх прибічників, Юрко поклав булаву, яку віддали до рук генеральному писарю Івану Виговському. Юрась поїхав до Києва завершувати свою освіту в колегії, яку почав ще за життя батька. 1659 року, після того, як Виговський уклав угоду й Україна знову потрапила в залежність від Польщі, серед козаків і народу посилювалось невдоволення політикою гетьмана. Настроєм народу хотів скористатися Богданів шуряк Яким Сомко. Він скликав біля містечка Германівки козацьку раду, яка скинула Виговського з гетьманства. Проте булава не потрапила й до Сомка. Його суперником виявився молодий небіж Юрко. Довідавшись про неприхильний настрій народу щодо Виговського, Хмельниченко послав на Запорозжя до Івана Сірка батькового слугу Івана Брюховецького.

На новій козацькій раді, яка зібралася в Жердовій долині біля містечка Ржищева, козаки відкинули Гадяцьку угоду і знову стали під руку російського царя. Водночас вони даремно били чолом, щоб цар розширив Переяславські статті 1654 року, дозволив зміцнити гетьманську владу й затвердив самостійність української церковної ієрархії. Одноголосно передали булаву Юрасю Хмельниченку. Князь Трубецької оголосив козакам кілька нових статей, які обмежували владу гетьмана в судових й адміністративних справах, зобов'язували козаків покинути краї в Білорусії.

Таким чином, гетьманом став вісімнадцятилітній Юрась, що мав нести на своїх молодих плечах весь тягар хиткого становища України. Треба було закінчити війну з Польщею. Внутрішнє становище України було ще менш тривке. Українці не мали історичного досвіду, щоб свідомо захищати свої інтереси. Потрібен був талановитий і досвідчений керманіч, авторитетний, безпристрасний, щиро відданий народній справі, здатний поступитися своїм дріб'язковим честолюбством, підтримати народні прагнення і розвинути міцні громадські основи, загасити анархічні спалахи. Таких рис керівника Юрась Хмельниченко, звичайно, не мав. Він був хвороблива людина: «з природи євнух», за словами літописця, час від часу в нього траплялися припадки епілепсії.

Зараз же після виборів Хмельниченко за допомогою того ж таки Івана Сірка й запорожців заволодів Чигирином. У гетьманській столиці залишилась із невеликим козацьким загоном дружина Виговського, містився головний склад козацької артилерії та державний скарб. Це був єдиний успіх нового гетьмана.

Війна між Польщею й Росією за панування на Україні тривала, все ще лилася кров. 1660 року велика російська армія під орудою боярина Василя Шереметева вирушила з Києва на Волинь. В цьому поході разом із російським військом мусив взяти участь і Юрась із козацькими загонами. Шереметев ішов першим і досяг берегів Случі. Біля містечка Любара він наткнувся на сильну польську армію й татарські загоны, що допомагали полякам. Російські війська відступили до містечка Чуднова. Тут вони зазнали нищівної поразки, а Шереметев потрапив до татарської

неволі. Хмельниченко з козаками не встиг виручити. Довідавшись про його наближення, поляки рушили назустріч Хмельниченкові, обложили його табір біля Слободищ і намагалися здобути. Гетьман розгубився, молився: казав, що коли врятується, то пострижеться в ченці. Після трьох тижнів облоги Юрась скорився впливові старшини, прибічників Польщі, й був ладен відновити умови Гадяцької угоди. Разом зі всім військом він присягнув на вірність польському королеві. На козацькій раді, яку скликали в Корсуні, було потверджено умови Чуднівської угоди, і козаки запрягли комісарам Беневського. Юрась спочатку хотів зректись булави, покликаючись на хворобу й безталання, але комісари змусили його взяти заяву назад. Гетьман пішов на поступки прибічникам Польщі.

Тим часом на лівому боці Дніпра заворушилися Ніжинський, Чернігівський і Переяславський полки. У Переяславі наказним гетьманом проголосили Сомка. Почались міжусобиці серед прибічників двох гетьманів. З перемінним успіхом вони тривали впродовж цілого 1661 року, аж доки на допомогу Сомкові не виступив із Слобідської України князь Ромодановський, а також слобідські козаки. Хмельниченко разом із поляками та ордою безперервно спустошували землі трьох згаданих полків. Улітку 1662 року він обліг Сомка в Переяславі, але наближався Ромодановський. Хмельниченко почав відступати, і на лівому березі річки навпроти Канева його наздогнало військо Сомка й Ромодановського. Тут 16 червня всі його полки загинули, потонувши у Дніпрі. Сам Юрась зі старшиною ледве встиг втекти до Чигирина, пославши за ордою. Тоді ж Іван Сірко із князем Приклонським, переправившись через Дніпро, захопили Черкаси, і, спустошуючи краї, попрямували до Чигирина. Тут їх зустріла орда, й вони повернули назад, але біля Бужина їх розгромили татари. Врятувався невеликий загін, який з'єднався з Ромодановським і прибув до Лубен. Під час переправи через Сулу їх знову порубали татари. Тоді орда розпустила свої загони від Дніпра до Лубен, виловлюючи ясир. Такою дорогою ціною розплачувалися гетьмани перед татарами за допомогу. Міжусобиці знову розкрили народові ганебну політику гетьмана, який забув свій обов'язок перед батьківщиною. Два роки він вогнем і мечем жорстоко спустошував Лівобережжя, спаливши й вирізавши все населення містечка Лукомля. Народ нарікав, відмовлявся виконувати накази гетьмана, а запорожці надіслали йому дошкульного листа за підписом кошового Івана Босовського та всього війська, радячи йому полишити булаву, бо повстане проти нього весь народ. Цей лист вплинув на Юрася, він знову збайдужів, його охопив постійний страх. Наприкінці 1662 року біля Корсуня Хмельниченко поклав булаву, заявивши, що решту життя проведе серед ченців, у молитвах. Новим гетьманом рада обрала його шуряка Павла Тетерю. На початку 1663 року київський митрополит Діонісій Балабан у Корсуні постриг Юрася у ченці під іменем Гедеона. Жив він у монастирях Києва, Корсуня, Сміли, був і в Чигирині. та в своєї сестри в Городищі. Наприкінці 1663 року — він почесний гість на диспуті про віру в Білій Церкві між ректором Київської колегії Йоаникієм Галятовським та єзуїтом Пекарським. Тим часом Тетеря побачив у Гедеоні свого небезпечного супротивника. Тому він за допомогою поширеного тоді серед козацької старшини засобу оббріхування й доносів хотів вигнати Гедеона з України. За намовою ігумена Смілянського монастиря Тетеря звинуватив Гедеона в політичних зв'язках із старшиною; 1664 року його схопили в хаті сестри і під охороною відправили до Львова, а далі — до Мальборкської фортеці, що на півночі Польщі. 1677 року Гедеона відпустили на Україну, коли було знято Тетерю. Гедеон знову живе в Умані, міжусобиці тривають. Кожен із претендентів спирається на невелику групу населення й прибічників, шукаючи підтримки у сусідніх трьох державах.

Сомка змінив Брюховецький, а останнього — Дем'ян Многогрішний, далі — Іван Самойлович. 1667 року Правобережжя Росія відпустила Польщі: Тетерю незабаром заступив Петро Дорошенко, бо виявив своє невдоволення залежністю від Польщі. Він визнав над собою владу турецького султана. Ті ж полки, що лишилися залежними від Польщі, обрали гетьманом уманського полковника Михайла Ханенка. Між цими гетьманами спалахнула війна. 1672 року турецьке військо захопило Кам'янець, і султан змусив короля Михайла Вишневецького укласти

Бучацьку угоду. Поділля й південна Україна відійшли до турецьких володінь. Населення стривожилось і кидало рідні місця. Гедеон разом з ігуменом Філаретом та братом гетьмана Ханенка тікає до Києва, але по дорозі їх схопили татари і повезли до Царгорода.

Дорошенко, втративши надію зберегти автономію, 1676 року віддав Чигиринський замок та булаву Самойловичу. Дорошенка відправили до Москви. Султан задумав повернути собі Україну зброєю. 1677 року велика турецько-татарська армія Ібрагім-паші підступила до Чигирин, а в Царгороді згадали про Гедеона з таким гучним ім'ям. Хмельниченко скидає рясу, одержує титул козацького гетьмана та Сарматівського князя і схиляє Україну під владу султана, на правах васала. Туркам не вдалося взяти Чигирин, бо з'явилися козацькі й російські війська. Юрась навіть думав втекти до християнського табору, але турки пильно стежили за ним. 1678 року велика турецька армія знову з'явилася на Україні, здобула та поруйнувала Чигирин, і місто перестало бути столицею козацтва. Хмельниченко мав змогу знову взяти булаву, але народ не співчував йому, бо він не розумів народних сподівань і мрій. Порадником Юрася став його родич Павло Яненко-Хмельницький, що за Богдана був київським полковником і втратив цей чин за вірність Виговському. Юрась і Яненко разом із ордою попрямували вздовж Дніпра, знищили непокірних канівців, спаливши місто й церкви. У Воздвиженському монастирі сховалося багато людей, але бусурмани обклали його дровами і соломкою й підпалили разом із жертвами. В пожежі загинув шанований народом Макарій Токаревський, якого згодом зарахували до лику святих. Доля Канова спіткала й Черкаси, Корсунь, Стеблів та інші міста й містечка по Дніпру й Тясміні. Потім Юрась та Яненко з Білгородською ордою кілька разів спустошували міста й села Лубенського, Ніжинського та Київського полків. Тільки після відступу татар 1679 року вони залишили після себе сплюндрований край. Син гетьмана Самойловича стародубський полковник Семен переселив на Лівобережжя мешканців Корсунського й Черкаського полків, а Уманщина, Канівщина та Чигиринщина була перетворена на пустелю. Хмельниченко знайшов собі резиденцію аж у Немирові на Брацлавщині. Тут, під крилом турецької паші, що перебував у Кам'янці, Юрась два роки жахав народ непосильними податками й здириствами, жорстоко карав підлеглих. Безневинно він звелів розстріляти брацлавського полковника Коваленка, коли той прибув до нього зі святковим вітанням. Зрозумівши нікчемність свого ставленика, турки 1681 року відправляють Юрася до Царгорода, а на його місце ставлять молдавської господаря Дуку, який зброєю втихомирював населенні колонізуючи край. Наприкінці 1683 року під час війн поляків із турками Дука потрапив до неволі, й бусурмани знову ставлять гетьманом Юрася. В серпні 1685 року він прибув до Кам'янця, а звідти в супроводі турецької конвою — до Немирова. Останнє перебування Хмельниченка на Україні було коротке. Бажаючи збільшити свої убогі прибутки, Юрась встановив новий податок, змушуючи тих, що одружуються, просити його дозволу й за це платити мито.

В Немирові одружував сина багатий єврейський купець Орун (Аорон). Він дуже розбагатів, торгуючи військовою здобиччю турків й особливо продажем до турецьких гаремів українських красунь. Цей промисел дозволив йому встановити зв'язки, з високими турецькими чинами. Тому Орун, не питаючи дозволу гетьмана, відсвяткував весілля, не заплативши мита. Гетьман розлютився, і його прислуга, не заставши господаря вдома, спалила хату, ув'язнила дружину. За турецьким звичаєм дружина єврея була покарана страшною смертю — з неї здерли шкіру. Орун негайно поскаржився турецькому паші, вимагаючи суду. З волі паші заарештували Хмельниченка й привезли до Кам'янця. Юрась визнав свою провину щодо свого народу. За вироком трьох пашів гетьманові серед майдану накинули на ший мотузку і повели на міст. Тут його задушили, а тіло поглинула річка.

Наприкінці 1685 року скінчилося життя й політична кар'єра нещасного наступника славного Богдана.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/antonovych_volodymyr_bonifatiiovych/yuras_khmelnychenko